tuelles spécificités belges, ils dessinent une grille d'analyse pertinente en termes de priorités, d'objectifs, d'équilibres, d'acteurs et de cibles de ces moments qui, bien qu'exceptionnels, marquent durablement les sociétés qui les vivent.

Au bilan, ce travail est utile à un large public, tant le chercheur que le citoyen. L'apport des chapitres complémentaires est évident : d'une part, ils dressent une synthèse accessible et à jour de l'état de la recherche sur la répression en Belgique et les chantiers qu'il faudra encore envisager dans le futur. Ils éclairent ainsi les particularités du cas belge, dans une histoire qui se veut de plus en plus transnationale face au « moment 1945 »[6]. D'autre part, ils constituent une pièce complémentaire au projet se développant depuis quelques années, de faire connaître à un large public le consensus historien sur la période de la guerre, loin des clichés, des mythes ou des mésusages – fréquents et répétitifs – du passé[7]. Les auteurs participent ainsi à « faire passer » ce passé « toujours présent »[8], pour promouvoir un débat ouvert et basé sur des faits établis. Au-delà des seules normes, institutions ou incriminations pénales, on voit dans ces contributions nouvelles la construction d'une histoire sociale de l'après-guerre, s'intéressant aux acteurs et à leur capacité à agir par rapport à l'histoire. Celle-ci nous permet de comprendre la construction de multiples mémoires communautaires, régionales et professionnelles de la répression et les mobilisations qui en ont été faites sur le temps long. On y discerne avec de plus en plus de nuances le poids de la Première Guerre d'une part, les enjeux multiples de la reconstruction et de la Guerre froide de l'autre. On y lit enfin une clé de lecture structurante de l'histoire sociopolitique du pays depuis 1945. Dans la Belgique contemporaine, les clivages communautaires et idéologiques permettent d'expliciter les positionnements politiques et associatifs adoptés face aux conséquences ou à la mémoire de la répression (comme l'illustre notamment l'épineuse question de l'amnistie).

Au vu de ces multiples qualités, on ne peut que se réjouir de l'initiative du CRISP qui a publié une traduction française de ces nouveaux textes dans un récent *Courrier hebdomadaire*[9].

Jonas Campion

DANIELE COMBERIATI, ROSARIA LOUNES-VONA, PIERRE HALEN (EDS.)
Des Italiens au Congo aux Italiens du Congo. Aspects d'une glocalité. (Mémoires lieux de savoir)
Paris, L'Harmattan, 366 p.

Op 5 oktober 1961 meldde het internationaal persagentschap A.P. dat president Kasavubu en kolonel Mobutu in een speelfilm van de Italiaanse producent Dino de Laurentis te zien zouden zijn. Het bericht werd door de meeste Belgische kranten overgenomen. Deze fictiefilm integreerde een reëel interview met beide Congolese politici die daarbij hun eigen rol speelden. Overigens staat de regisseur van de film, Giuseppe Bennati bekend voor zijn erg realistische films. Vanaf april 1963 tot mei 1965 komt de film als *Congo Vivo* in de Brusselse filmzalen met de Amerikaanse actrice

6. Marc Bergère, Jonas Campion, Dominik Rigoll, Emmanuel Droit, Marie-Bénédicte Vincent (eds.), *Pour une histoire transnationale des épurations en Europe après 1945*, Bruxelles, 2019.
7. Signalons notamment le portail *Belgium WWII* (https://www.belgiumwwii.be/), le projet *Transmemo* sur la mémoire familiale de la collaboration et les épisodes audiovisuels qui en découlent (https://www.cegesoma.be/fr/news/les-transmissions-la-guerre-en-h%C3%A9ritage), les documentaires *Kinderen van het Collaboratie, Kinderen van het Verzet/Les enfants de la résistance* (2017, 2019 et 2020) ou les publications suivantes (traduites dans les deux langues) : Koen Aerts, Paul Depuydt, Paul Drossens, Dirk Luyten, Pieter Lagrou et Bart Willems (dir.), *Papy était-il un Nazi ? Sur les traces des passés de guerre*, Bruxelles, Racine, 2017/ *Was Opa een Nazi ? Speuren naar het oorlogsverleden*, Tielt, Lannoo, 2017 ; Fabrice Maerten (dir.), *Papy était-il un héros ? Sur les traces des hommes et des femmes dans la Résistance pendant la Seconde Guerre mondiale*, Bruxelles, Racine, 2020/ *Was opa een held ? Speuren naar mannen en vrouwen in het verzet tijdens WOII*, Tielt, Lannoo, 2020.
8. Que l'on se souvienne ainsi de la polémique survenue en janvier 2021, suite à la mise à l'honneur par le Parlement flamand des figures d'Auguste Borms et Staf De Clercq parmi une liste d'autres personnalités dans le cadre de son cinquantième anniversaire.
9. Luc Huyse, Steven Dhondt, Bruno De Wever, Koen Aerts, Pieter Lagrou, *La répression des collaborations, 1942-1952. Nouveaux regards sur un passé toujours présent, Courrier hebdomadaire du Crisp*, n. 2469-2470, 2020.

Jean Seberg naast de Italiaanse acteur Gabriele Ferzeti in de hoofdrol. Het is het verhaal van een Italiaans journalist, Ferzeti die begin 1961 enkele maanden nadat Congo zijn onafhankelijkheid verkregen heeft, een verslag maakt over de situatie aldaar. De journalist ontmoet er in het befaamde hotel Memling in Leopoldstad een Belgische jonge vrouw (Jean Seberg), die hem uitlegt dat ze zich als Euro-Congolese beschouwt en Congo als haar vaderland ziet. Ze levert daarbij kritiek op de Westerse pers die niets van de situatie in het land lijkt te begrijpen en er zich in feite niet echt voor interesseert. Waarom een Italiaanse filmmaker en het Italiaanse publiek voor Congo en de politieke gebeurtenissen belangstelling hebben, ontging de meeste Belgen. Ook elders in de wereld waren de culturele implicaties van de Italiaanse aanwezigheid in Congo niet echt bekend, en nog veel minder deze van Congo in Italië. *Des Italiens au Congo aux Italiens du Congo* brengt een aantal ervan op de voorgrond.

Deze publicatie is een erg diverse bundeling van artikels en invalshoeken die de Italiaanse betrokkenheid met Congo onder de loep nemen. Ze werden niet alleen door Italianen, maar ook door Congolezen, Fransen, Belgen en een Duitser samengebracht. Ze zijn het resultaat van lezingen die plaats vonden op het colloquium *Des Italiens au Congo aux Italiens du Congo* dat in 2014 in Metz werd georganiseerd. De uitgave ervan kadert in de reeks *Mémoires lieux de savoir – archives congolaise*. Zeker dit laatste trekt de aandacht. Door omstandigheden grijpt de Congolese bevolking voor de kennis van haar verleden vaak terug naar de herinneringen die ze er aan heeft. Maar dat geldt eveneens vaak in landen als Italië en zelfs België waarbij de artistieke wereld als film en literatuur een belangrijke rol spelen. *Congo Vivo* bijvoorbeeld draagt zonder meer bij tot een blik op een specifiek tijdsmoment in de geschiedenis die interessant kan zijn voor zowel Congolezen als Italianen en Belgen en dat door historici in hun traditioneel onderzoek niet direct aan de oppervlakte kan gebracht worden. De meeste van de hier verzamelde studies kijken precies naar die artistieke (literaire, filmische) weerslag van Congo in Italië en vice versa.

De samenstellers van het boek gebruiken de wat mysterieuze vermelding "aspecten van een glokaliteit" waarmee ze willen benadrukken dat het gaat om Italië en zijn bewoners die een stap in de wereld zetten. Hiermee willen de samenstellers van de bundel erop wijzen dat de huidige vormen van het zoeken naar identiteit ver verwijderd zijn van nationalistische claims, maar eerder aan een vorm van transnationaliteit moeten worden gekoppeld. Deze *glokaliteit* leert Congolezen (en anderen) hoe de Italiaanse component eveneens deel uitmaakt van hun cultureel erfgoed, zonder dat daar een expliciete (ex)koloniale band mee is. Het brengt voor de kennis van de maatschappelijke gebeurtenissen in Congo voor (Belgische) historici niet voor de hand liggende onderzoekspistes naar voren. Dit verzamelwerk brengt evenwel geen "afgerond" verhaal, maar beperkt zich tot een aantal markante invalshoeken waarvoor voornamelijk teruggegrepen wordt naar het leven en het werk van onder andere journalisten, auteurs en filmmakers. Het maakt wel duidelijk dat er nog een enorm onderzoeksveld braak ligt om de complexiteit van de Europese aanwezigheid in Congo en de culturele weerslag ervan in kaart te brengen.

Het boek is chronologisch opgedeeld en de bijdragen worden geplaatst in een bepaalde tijdsperiode, waarnaar ze refereren, hetgeen ook de lezenswaardigheid bevordert. De indeling is klassiek: de jaren van de Congo Vrijstaat, de Belgische kolonie, de weg naar de onafhankelijkheid, de kijk op postkoloniaal Congo/Afrika en dan wat ook innoverend is: de hedendaagse tijd waar de Italianen met Congo worden geconfronteerd via de aangespoelde Congolese vluchtelingen, studenten of emigranten.

De Italiaanse belangstelling en aanwezigheid in Centraal Afrika manifesteren zich al vanaf eind zestiende eeuw, maar wordt pas na het ontstaan van de Italiaanse staat meer dan duidelijk. Net als later in 1946 de Belgische staat beroep doet op Italiaanse gastarbeiders, doet Leopold II dit al in 1883 en zeker na 1885. Italiaanse landbouwers, maar ook andere meer hooggekwalificeerde

beroepen, worden opgeroepen om voor een goed loon naar zijn Congo Vrijstaat te komen. Over het algemeen zouden ze het werk moeten doen dat de Belgen er niet wilden doen. Giulia Piccolino brengt een fascinerend verhaal van de officier Eduardo Baccari die in de Congo Vrijstaat getuige is van de wrede uitbuiting van de plaatselijke bevolking. Hij gaat voor de Italiaanse overheid na of Italiaanse landbouwers zich in de Kivu als kolonisten zouden kunnen vestigen. Diens rapporten halen de stelling onderuit van de Belgische historicus Jean Stengers die beweerde dat de wreedheden alleen met de rubberwinning te maken hadden en niet kunnen veralgemeend worden. De notities van de subsituut-procureur Gennaro Bosco die van eind 1903 tot midden 1904 Morels' beschuldigingen van de excessen en de wreedheden bij de rubberexploitaties onderzoekt, wordt door Rosario Giordano in een bijzondere context geplaatst. Hij bekijkt hoe zowel Leopolds' tegen- als medestanders de feiten mediatiseren waarbij fotografie een centrale plaats blijkt in te nemen. Tevens stelt hij dat deze beelden van beide zijden, de Westerse verbeelding met betrekking tot Congolezen als onbeschaafden voedden en zo de koloniale handelswijze verantwoordden waarin de terreur van de Vrijstaat als een noodzakelijk kwaad werd beschouwd. Voor hem is het duidelijk dat de koloniale macht gebaseerd op bruut geweld de moraliteit van de kolonialen aantastte en zeker deze van diegenen die uit de lagere klasse komen. Ze werden net zo wreed als de "onbeschaafden" die ze kwamen "beschaven" is de conclusie van het onderzoek naar de psychopathologie van "de blanke" in Congo door de arts Marco Levi Bianchini. Marianna Scarfone bekeek diens geschriften, en vulde deze aan met notities van andere door de ongeveer dertig Italiaanse artsen die door Congo Vrijstaat werden gerecruteerd.

Francine Meurice analyseert het dagboek van de Italiaanse arts Virgilio Grossule die van 1901-1904 in dienst was van de Vrijstaat. Het vermeldt de gruwelijkheden die er gebeuren en rapporteert tevens de rol van de Italiaanse officieren die hierbij betrokken zijn. Hoewel de man zelf deel uitmaakt van het koloniaal systeem blijkt dat hij over het algemeen zijn menselijkheid wist te behouden. Inge Lanslots gaat in op de mythevorming rond Pierre Brazzaville in de literatuur, zelfs in hedendaagse kinderboeken waar hij als de tegenpool van Stanley wordt afgeschilderd, namelijk iemand die de Afrikanen menswaardig benaderde. Terecht wijst zij erop dat daarbij de bredere context "wordt vergeten", namelijk dat Brazza deel uitmaakte van de Franse kolonisatiepolitiek. Vooral dit eerste deel behoort tot het meest consistente van dit verzamelwerk.

Na de overname van Congo blijft de Belgische Staat nog altijd Italianen, voornamelijk ingenieurs, dokters, veeartsen en plantage-uitbaters voor de kolonie aantrekken. Toch werden daarbij de meesten van hen als de mindere van de Belgen aanzien. Zulks was eveneens het geval voor de aanwezige Grieken en zeker voor de Portugezen, die vaak zelfs niet als "echte Europeanen" werden beschouwd. Daarnaast zijn er de katholieke missionarissen uit Italië. Eduardo Quaretta onderzocht de aanwezigheid van de Salesianen van Don Bosco en de toepassing van hun pedagogie in de Belgische kolonie voor 1930. Deze rechtvaardigden het gescheiden onderwijs tussen blank en zwart, en ook zij werden snel deel van het ontmenselijkend koloniaal systeem. In de jaren veertig komen er enkele duizenden Italiaanse Sefardische families uit Rhodos naar Congo, op de vlucht voor het Nazisme en het Italiaanse fascisme. Hoewel de auteur dit niet vermeldt, kan er in dit verband verwezen worden naar de documentaire *Rhodes Nostalgie* van Belgische cineaste Diane Perelsztejn uit 1995, en naar de geschiedenis van de Synagoge in Lubumbashi. Stefano Alovio blijft stilstaan bij het ontstaan van de film *Viaggo in Congo*[10] gedraaid in de Belgische kolonie in 1912 en die de tijd overleefd heeft. Hij schenkt uitvoerig

10. Dankzij de inspanningen van het Turijnse Museo Nazionale del Cinema kan de film op vimeo bekeken worden: Viaggio in Congo (Guido Piacenza, 1912) on Vimeo

aandacht aan de relatie van de Piemontese filmmaker Guido Piancenza met Belgisch Congo.

Patricia Van Schuylenbergh benadrukt in de biografische bijdrage over de avonturier, schrijver, filmmaker en conferencier Attilio Gatti hoe deze indirect ten dienste staat van de Belgische koloniale propaganda. Marie-José Hoyet brengt een boeiend verhaal over de journalist Gian Gaspara Napolitano. Zijn vader had als officier enkele jaren in Congo Vrijstaat gediend. Als journalist bezocht hij al sedert 1929 Congo en publiceerde tot begin van de jaren 1960 tal van artikelen over het land. 1n 1955 draaide hij de film *Tam Tam Mayumbe* die refereert naar Belgisch Congo, maar deels in Congo Brazzaville en in de Cinecittà studio's tot stand kwam. Naast de acteurs Charles Vanel, Marcelo Mastroanni, Pedro Armendariz maakte ook de Congolees Albert Mongita deel uit van de cast. Het is jammer dat Hoyet in haar onderzoek niet nader ingegaan is op de aanwezigheid van de schilder, radiospeaker, film- en theatermaker en TV-ster Mongita, die eveneens bevriend was met Lumumba.

Het zijn niet alleen journalisten en filmmakers die informatie uit de Belgische kolonie in Italië verspreiden, maar dat doet eveneens in de jaren dertig de belangrijkste Italiaanse encyclopedie de *Enciclopedia Italiana* (Treccani). Janos Riesz ontleedt de grote aandacht die in dit monumentaal werk aan Afrika en in het bijzonder Ethiopië en de Belgische kolonie geschonken wordt. De talrijke lemma's gewijd aan Congo liggen geheel in de lijn van de Belgische koloniale propaganda.

Na de onafhankelijkheid van Congo en het einde van de koloniale tijd is de Italiaanse staat van mening dat Congo nog een interessante plaats voor zijn ondernemers en industrie kan zijn. Antonio M. Morone heeft het over de spagaat van de Italiaanse diplomatie die enerzijds de Italiaanse aanwezigheid in Congo, en voornamelijk in het afgescheiden Katanga wil bestendigen en anderzijds haar steun aan de UNO die de afscheiding wil beëindigen. Het leidt onder meer tot de moord op 13 Italiaanse piloten in Kindu die deel uit maakten van de UNO-missie. Een drama waarvan de impact in Italië met de mijnramp in Marcinelle in 1956 vergeleken wordt. Matteo Grilli wijst erop dat de migranten uit het Piemontese Roasio in Ghana en Nigeria betere herinneringen hebben dan zij die naar Congo vertrokken. Dit had alles te maken met de wijze waarop de koloniale overheid de plaatselijke bevolking al dan niet paternalistisch behandelde en al dan niet een segregatiepolitiek voerde, hetgeen in Belgisch Congo het geval was. Dat maakte, aldus Grilli dat de meeste Italiaanse ondernemers in Congo alles tijdens de Congolese onafhankelijkheid en later bij de Zairianisering verloren, hetgeen niet het geval was voor wie naar Ghana en Nigeria was getrokken. Pas in 1958 worden de Italiaanse Xaverianen in Belgisch Congo, nl. in de Kivu toegelaten. Na de onafhankelijkheid worden een aantal van hen door de Mulelisten om het leven gebracht. De Xaverianen blijven evenwel in Congo en pogen de cultuur van de plaatselijke Congolese bevolking zo goed mogelijk te begrijpen waardoor het lijkt of hun bekeringspolitiek voor het antropologische naar de achtergrond verdwijnt concludeert Chiara Ruffinengo.

Boniface Kizobo O'bweng-Okwess grijpt de film *Faccia di Spia* (1975) van Giuseppe Ferrara aan om uitvoerig de context van de moord op Pierre Mulele door Mobutu te schetsen. Ferrara is zowat gespecialiseerd in politiek thrillers die op ware gebeurtenissen berusten. Voor Faccia di Spia baseert hij zich niet alleen op de geruchten die over de dood van Mulele in Congo circuleren maar ook op erg precieze informatie van onder meer Justin Bomboko. De film schetst daarbij het politieke geweld en de onderdrukking door Mobutu. Bruno Mancini, Silva Riva en Flavanio Pisanelli gaan uitvoerig in op Pier Paolo Pasolini's films en projecten waarin Afrika en in het bijzonder Congo/Zaïre centraal staat. Pisanelli doet zulks met de film *Profezia : l'Africa di Pasolini* van Gianni Borgna en Enrico Menduni uit 2013. Hierin wordt duidelijk dat Pasolini al in de beginjaren zestig de komst van de Afrikaanse vluchtelingen in Italië voorspelt en dat zij het nieuwe proletariaat in de sloppen rond de grote steden zullen uitmaken. In Pasolini's film *La Rabbia* zijn Congo en Lumumba uitdrukkelijk aanwezig. Silva Riva wijst

erop dat voor hem de "woede" belangrijker is dan het bewerkstellen van "de revolutie". Lumumba zoals de president Burkina Faso Thomas Sankara waren "woedend" en vochten tegen het onrecht en probeerde het systeem onder druk te zetten. Dit was volgens Pasolini een betere politieke strategie dan met een revolutie het ene systeem door een ander te vervangen, aldus Riva.

Tenslotte is er aandacht voor de specifieke hedendaagse literaire productie waarin Congo centraal staat. Maurice Amuri Mpala-Lutebele en Pierre Halen bespreken het werk en het leven van Albert Russo, een Sefardische Italiaanse jood met wortels in Katanga. Russo schreef onder meer de roman *Sang Mélé* (1990) waarin hij ingaat op het kosmopolitische van Elisabethstad. Hij brengt een verhaal van een niet-homogene samenleving die door pluralisme en diversiteit gekenmerkt wordt. Het medicijn voor hem tegen intolerantie in een dergelijke samenleving is de *"métissage"*. Dit concept diept hij verder uit in *Exils africains* (2008). Mpala-Lutebele en Halen wijzen erop dat Russo *métissage* als acculturatie en niet als assimilatie beschouwt. In zijn verhaal komt de Italiaanse component zijdelings aan bod maar het is wel belangrijk om te begrijpen dat er een Italiaanse context is, aldus de auteurs. Het geeft toegang tot een wereld die net als Atlantis weggezonken is maar toch nog deel uit maakt van Russos' kijken naar Afrika. Elisabeth Bevilacqua analyseert het journalistiek en literair werk van Alberto Moravia die pas na 1960 Afrika ontdekt. Hij is op zoek naar het "authentiek" prehistorisch Afrika en dat fascineert hem. Bevilacqua beschrijft hoe hij het continent wilde leren kennen door in de voetsporen van de grote schrijvers als Hemmingway, Gide en Blixten te treden. In verband met Congo/Zaire gaat ze dieper in op dat deel van de *Lettres du Sahara* (1974) waarin Moravia door dit land trekt zoals voor hem Conrad en Gide dit gedaan hebben. Het lijkt voor haar dat deze en andere reizen door Afrika een voorwendsel zijn om over literatuur te kunnen schrijven. Hetzelfde zou ook Thorsten Schüller hebben kunnen zeggen bij zijn bespreking van het werk van Jadelin Mabiala Gangbo, maar deze is op artistiek vlak waarschijnlijk interessanter dan Moravia. Gangbo wordt als kind uit Brazzaville door Italianen geadopteerd. Hij leert de subtiliteiten van de cultuur en de taal en hij ontgroeit snel de "migranten" literatuur, dwz schrijven over de autobiografische ervaringen van een migrant. Zijn roman *Rometta e Giulieo* (2001) geïnspireerd op het werk van Shakespeare, brengt voor Schüller een verrassende kijk op een veranderende Italiaanse samenleving waarin interculturele relaties meer en meer de norm worden. Waar niet onmiddellijk bij wordt stilgestaan is de invloed van de Italiaanse strips op de Congolese, van de Belgische en Franse was deze al lang bekend. Toch zijn het voornamelijk de goedkope station-pocket strips van de Milanese uitgever Bonelli met zijn superhelden die de Congolese artiesten-schrijvers eveneens artistiek hebben geïnspireerd. Sandro Federici wijst erop dat tal van deze stripverhalen wel een stereotype kijk hebben op Afrika, maar dat dit geen beletsel was om ook bij de Congolese jeugd geliefd te zijn en tevens de Congolese stripverbeeldingswereld te beïnvloeden.

Daniele Comberiati interviewt de Congolese journalist en schrijver Paul Bakolo Ngoi. Hij vertelt haar dat hoewel hij al bijna meer dan 35 jaar in Italië woont, het voor hem niet eenvoudig is om als migrant zijn literair werk te publiceren. Ondanks het succes van *Colpo di Testa (Rêve de foot)* uit 2003 waarmee hij uit het getto van de migrantenliteratuur kan treden. Op Comberiatis vraag waarom hij schrijft antwoordt hij dat hij aan jongeren in Italië als elders zowel het traditionele als het hedendaagse Afrika wil laten ontdekken. Overigens behoorde zijn grootvader Paul Ngoi[11] tot één van de eerste Congolese schrijvers die samenwerkte met de Belgische Paters van het Heilig Hart Hulstaert en Boelaert in Mbandanka en

11. Honoré Vinck, Charles Lonkama, "Tradition et modernité mongo. Bio-bibliographie de Paul Ngoi (1914-1997)", in *Annales Aequatoria,* 19, 1998, p. 335-391.

die in 1939 in London (!) een eervolle vermelding kreeg voor zijn verhaal in het lomongo *Iso la Bendele* (Nous et les Blancs).

De publicatie wordt afgesloten met een interview met de Congolese Cecile Kyenge. Ze kwam in 1983 met een Italiaanse studiebeurs vanuit Zaïre naar Italië, en werd dertig jaar later de eerste minister van integratie van Afrikaanse origine in de Italiaanse regering. Het interessante is dat ze tot dan toen over de Italiaanse aanwezigheid in Congo niet veel wist, en zelfs amper op de hoogte was van de Italiaanse gemeenschap in Katanga waar ze vandaan kwam.. Bij haar benoeming heeft deze Italiaanse gemeenschap haar gecontacteerd om te kijken hoe ze ook aan haar politiek konden bijdragen en in die zin (eindelijk) zichtbaar konden worden in zowel de Congolese als de Italiaanse geschiedenis. Voor Kyenge is de culturele productie van en over deze Italiaanse aanwezigheid in Congo belangrijk omdat ze specifieke ervaringen, economische bijdragen en emoties aan de oppervlakte brengen. In één van de artikels, onderzoekt Clementine Alaruka Anzo-Ango specifiek de rol van deze Italianen in het socio-economisch en politiek leven van Lubumbashi.

Guido Convents

IDESBALD GODDEERIS, AMANDINE LAURO & GUY VANTHEMSCHE (RED.)
Koloniaal Congo. Een geschiedenis in vragen
Kalmhout: Polis, 2020. 431 p.

'Ik heb het Congowerk ondernomen in het belang van de beschaving en voor het welzijn van België.' Dixit Leopold II, en in het licht van diens zelfbeeld en reputatie zijn het geen verwonderlijke woorden. Verwonderlijk is wel dat deze woorden nog in 1958 weer voor het voetlicht werden gebracht, bij de wereldtentoonstelling Expo 58 in Brussel, bij het hoofdpaviljoen van de Congo-afdeling, boven een buste van de koning. Twee jaar later werd Congo onafhankelijk, en waar koning Boudewijn bij de soevereiniteitsoverdracht in een vergelijkbare geest sprak, vertolkte de nieuwe premier Patrice Lumumba een tegengesteld geluid, met harde woorden over koloniale uitbuiting, geweld en racisme. Blijft de vraag, zoals de Amerikaanse historicus Matthew Stanard zich afvraagt (p. 334), 'wat voor effect deze koloniale propaganda had' en of dit in België zelf echt een 'koloniaal bewustzijn' creëerde. En daarop volgt uiteraard de vraag wat daarvan nu over is.

Koloniaal Congo. Een geschiedenis in vragen komt op het juiste moment. Zoals de redacteuren Idesbald Goddeeris, Amandine Lauro en Guy Vanthemsche terecht schrijven, is de koloniale geschiedenis in België, net als in de Europese buurlanden, de afgelopen jaren opnieuw, en steeds meer, een politieke kwestie geworden (p. 11). Wat zij met deze bundel beogen is het maatschappelijke en politiek debat te voeden met de nieuwste wetenschappelijke inzichten. Zij spreken van een 'verificatieproces', een poging 'om zo nauwkeurig mogelijk de daden en de beleving van zowel kolonisatoren als gekoloniseerden in kaart te brengen' (p. 14). En dat is dan ook de opdracht die zij aan alle auteurs in dit boek hebben meegegeven, getuige ook de ondertitel: stel een relevante deelvraag, beantwoord die op basis van de historiografische stand van zaken en help zo een puzzelstukje te leggen van het grote verhaal: hoe was en werkte het toen, voor alle betrokkenen, en hoe is de herinnering (scheef)gegroeid?

Het resultaat is een breed opgezette, uiterst lezenswaardige en goed gedocumenteerde waaier aan bijdragen. Elke hoofdstuk begint met het formuleren van een vraag en eindigt met de beantwoording ervan – en de tussenliggende bespreking van literatuur en argumenten leidt, het zal niet verbazen, veelal tot antwoorden die net wat genuanceerder zijn dan de stellige uitspraken die vanuit zeer tegengestelde posities in het maatschappelijke debat worden gedaan. De bundel telt niet minder dan dertig bijdragen, er is geen beginnen aan die allemaal te bespreken. Na de programmatische inleiding volgen vier delen. Deel I behandelt 'Scharniermomenten', waarin het belang van onderscheid in opeenvolgende, onderling sterk verschillende periodes wordt benadrukt. Deel II, 'Economie en maatschappij', reikt van demografie, economie, infrastructuur en ontwikkelingsbe-